

Monumenten hebben de toekomst

De samenstelling van het groeiend publiek van cultureel erfgoed

Jos de Haan' De belangstelling voor het verleden is toegenomen, het cultureel erfgoed is zelfs populairder dan de bioscoop. Maar wie bezoekt de monumenten precies? Met behulp van bevolkingsonderzoek toont en verklaart Jos de Haan de veranderingen in de belangstelling.

Het verleden staat volop in de belangstelling. Vele Nederlanders trekken eropuit om musea te bezoeken, om allerhande oude gebouwen, karakteristieke delen van steden en dorpen te bezichtigen en om archeologische vindplaatsen af te speuren. Archieven worden dikwijls geraadpleegd voor historisch onderzoek. Tezamen worden de artefacten in musea, de oude gebouwen en de documenten in archieven inclusief het 'bodemarchief' aangeduid als het culturele erfgoed.² Bezoek aan musea en bezichtiging van monumentale gebouwen en steden zijn ongetwijfeld de populairste manieren om van het culturele erfgoed kennis te nemen. Over museumbezoek is al vrij veel gepubliceerd (Knulst 1989; Ganzeboom en Haanstra 1989; SCP 1992).³ De publieke belangstelling voor monumenten is echter nog nauwelijks in kaart gebracht.

Er zijn veel methodische problemen bij het vaststellen van de publieke belangstelling voor

monumenten. Methoden die bij museumbezoek en ook bij bezoek aan podiumkunsten gebruikt worden, zijn niet of slechts ten dele toepasbaar bij het bezichtigen van monumenten. Toch bieden de bestaande methoden en resultaten van onderzoek wel degelijk inzicht in de belangstelling voor monumenten, en in de vraag hoe die zich verhoudt tot de belangstelling voor andere vormen van cultuurparticipatie.

Bevolkingsonderzoek, publieksonderzoek en tellingen

Bezoek aan monumenten is moeilijker af te bakenen dan museumbezoek. Hoe zijn cultuurhistorisch geïnteresseerde bezoekers van een oude stadskern te onderscheiden van winkelend publiek en van toevallige passanten? Komen de bezoekers van oude kerken voor de bouwkunst of uit religieuze overtuiging? In Nederland zijn drie soorten gegevens over de

belangstelling voor cultuurhistorische objecten voorhanden: uit bevolkingsonderzoek, uit publieksonderzoek en uit statistische tellingen bij de instellingen zelf.

De statistische tellingen geven weer hoe vaak de entree van instellingen wordt gepasseerd. Elke passage wordt geteld, ongeacht of het daarbij gaat om Nederlanders of buitenlandse toeristen, nieuwkomers of vaste klanten. Ieder museum in Nederland registreert dagelijks het aantal bezoekers. Op basis van deze cijfers publiceert het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) de landelijke bezoekcijfers. Op dezelfde manier verzamelt het CBS gegevens over het bezoek aan archieven. Omdat het bezoek aan de museumafdelingen niet afzonderlijk gemeten wordt, bieden de bezoektellingen geen inzicht in de belangstelling voor archeologie. De bezoektellingen hebben ook andere nadelen. Er kan bijvoorbeeld niet uit worden opgemaakt hoe de belangstelling uit het buitenland zich verhoudt tot die uit Nederland. Ook zegt het aantal passanten niets over de bezoekfrequentie van de belangstellenden of over de samenstelling van deze groep.

Bij monumenten is bezoekregistratie alleen mogelijk bij gebouwen die voor publiek zijn opengesteld en die hoofdzakelijk om cultuurhistorische redenen bezocht worden. Soms is bij monumenten immers geen sprake van een entree, zoals bij beschermde stads- en dorpsgezichten. Ook zijn veel monumenten niet van binnen te bezichtigen, en moeten geïnteresseerden zich tevredenstellen met de gevels.⁴ De belangstelling van de bezoekers betreft bovendien lang niet altijd het monument zelf. Kerken worden in eerste instantie bezocht voor de geloofsbeleving. Veel beschermde stads- en dorpsgezichten zijn ook aantrekkelijk omdat het daar gezellig winkelen is. Bezoektellingen geven geen antwoord op vragen over intentie en intensiteit van de publieke belangstelling.

In publieksonderzoek wordt het feitelijke publiek, vaak steekproefsgewijs, ondervraagd.⁵ Een van de sterke punten van publieksonderzoek is dat er een goed beeld ontstaat van de samenstelling van het publiek. Het publiek van verschillende instellingen kan daardoor onderling vergeleken worden. Onder musea waren in 1989 al meer dan 180 publieksonderzoeken uitgevoerd (Ganzeboom en Haanstra 1989). Anders dan bij musea is het bezoek aan monumenten, archieven en archeologische presentaties echter nauwelijks door publieksonderzoek in kaart gebracht.

Publieksonderzoek levert geen informatie over de vraag welk deel van de bevolking tot dat publiek behoort. Die vraag is met behulp van bevolkingssurveys te beantwoorden. Bij dit soort onderzoek wordt een aselechte steekproef uit de bevolking van het hele land of uit één of meer regio's of gemeenten ondervraagd. Een enquête onder de bevolking maakt het mogelijk om personen die monumenten bezichtigen te vergelijken met mensen die dat niet doen. In een bevolkingssurvey kan uitvoerig worden gevraagd naar de vrijetijdsbesteding, waardoor duidelijk wordt hoe de belangstelling voor monumenten zich verhoudt tot andere activiteiten. Zo ontstaat inzicht in de bredere interesses van zowel bezoekers als niet-bezoekers. Net als bij publieksonderzoek kan bovendien gevraagd worden naar de herkenning en de esthetische waardering van monumenten (zie Ganzeboom 1982).

Tegenover de voordelen van bevolkingssurveys staan nadelen. Bij vragen over de bezoekfrequentie wordt een groot beroep gedaan op het geheugen, dat niet feilloos is. Er is het gevaar van sociaal wenselijke antwoorden: mensen kunnen zich deftiger of cultureler voordoen dan ze in feite zijn. Ten slotte kan het woord monument op vele manieren begrepen worden, en is het onderscheid tussen beschermde en onbeschermde monumenten niet algemeen bekend.

Daarom is het beter deze termen in de vraagstelling van enquêtes te vermijden. Ganzeboom (1982) legde een steekproef uit de Utrechtse bevolking de volgende vraag voor: 'Ik noem nu een aantal historische gebouwen en straten in de binnenstad van Utrecht. Kunt u aangeven welke daarvan u in de afgelopen twee jaar wel eens hebt bezocht om te bekijken, of van buiten hebt bezichtigd?' Door zowel beschermde als onbeschermde historische gebouwen en straten op te nemen kon Ganzeboom de belangstelling voor beide categorieën monumenten onderzoeken. Wordt in de vraagstelling niet een aantal gebouwen gespecificeerd, dan ligt de interpretatie (welke gebouwen zijn oud, historisch of bezienswaardig?) bij de respondenten.⁶

De groei in cijfers

Ieder domein van het culturele erfgoed heeft zijn eigen harde kern van sterk geïnteresseerden. Centraal hierin beweegt zich een beperkt aantal personen dat zich fulltime en beroepsmatig inzet, maar ook amateur-historici, leden van oudheidkundige genootschappen, leden van vriendenkringen (bij musea) en vrijwilligers zijn actief. Zij steken veel tijd, geld en energie in behoud, onderhoud en toegankelijkheid van het culturele erfgoed. Ze zijn goed geïnformeerd over de culturele wereld waarin ze actief zijn. Rondom iedere kern bevindt zich een kring van personen met een sterke, maar meer receptieve belangstelling: mensen die regelmatig musea bezoeken of monumenten bezichtigen en ook vaak lezen over wat er te zien is of zich op een andere manier daarvan op de hoogte stellen. In de periferie treffen we personen aan met een minder sterke belangstelling: personen die af en toe musea bezoeken of monumenten bekijken als het zo uitkomt. De gelaagde structuur in de belangstelling is niet uniek voor de domeinen binnen het culturele erfgoed. Knulst (1995, 29-30) omschrijft het kunstleven

als een bolgewas met vele lagen, waarvan de kern en de binnenste schillen gevormd worden door de beoefenaren en de entrepreneurs. Iedere culturele wereld heeft zo zijn eigen 'kleine kring van cognocenti' (De Swaan 1990).

Om te achterhalen hoe groot de belangstelling voor het culturele erfgoed in Nederland is, zijn we aangewezen op de herhaalde bevolkingssurveys. Alleen die geven informatie over mogelijke veranderingen in omvang en samenstelling van de groep belangstellenden en bezoekers. Het Aanvullend Voorzieningsgebruiks-Onderzoek (AVO) voorziet in gedetailleerde informatie over cultuurparticipatie. Dit onderzoek wordt sinds 1979 om de vier jaar gehouden onder een steekproef van circa 16.000 Nederlanders. De AVO's bevatten gegevens over het gebruik van een breed pakket van publieke diensten in de sociale en culturele sector. Daardoor kan het bezoek aan musea, tentoonstellingen en monumenten in een bredere context worden onderzocht.⁷

De belangstelling voor monumenten is de afgelopen decennia gestegen. In 1979 bezocht bijna 41 procent van de bevolking één of meer monumenten, in 1991 was dat bijna 49 procent.⁸ De groei is verhoudingsgewijs sterker geweest onder de frequente bezoekers (vaker dan eenmaal per maand) dan onder incidentele bezoekers. De ontwikkelingen tussen 1979 en 1991 staan weergegeven in tabel 1. Ter vergelijking zijn ook de gegevens over museumbezoek opgenomen. In 1979 bracht 26 procent van de Nederlandse bevolking ten minste één bezoek aan een museum in Nederland. Dit percentage steeg tot bijna 35 in 1991. Belangstelling voor monumenten blijkt vaak samen te gaan met interesse voor musea. Meer dan de helft van de mensen die zeggen een monument bezichtigd te hebben, heeft dat jaar tevens een bezoek gebracht aan een museum. Deze overlap is toegenomen van 51 procent in 1979 tot bijna 59 procent in 1991.

Tabel 1 Het percentage onder de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder, dat een bezoek brengt aan monumenten

	1979	1983	1987	1991
<i>Monumenten</i>				
1x per maand of vaker	4,8	6,2	6,0	6,9
minder dan 1x per maand	36,0	37,1	38,4	41,7
totaal	40,8	43,2	44,4	48,6
<i>Musea</i>				
1x per 3 mnd. of vaker	6,8*	5,0	6,6	6,5
minder dan 1x per 3 mnd.	19,2	25,5	27,1	28,3
totaal	26,0	30,5	33,7	34,8

Bron: SCP (AVO '79, '83, '87, '91)

* berekening op basis van bezoek aan diverse typen musea

De harde kern van de monumentenzorg omvat zo'n tienduizend vrijwilligers. Hiervan waren er in 1988 circa 4500 actief als bestuurslid bij particuliere monumentenorganisaties. Daarnaast zetten ten minste zesduizend vrijwilligers zich in voor andere taken zoals beheer en onderhoud (NRIT 1994).⁹ In tabel 2 is de omvang van het vrijwilligerswerk bij monumenten vergeleken met dat bij musea en archeologie. In de circa zevenhonderd door het CBS geregistreerde musea werken 6070 vrijwilligers.¹⁰ In 1994 waren bijna vierhonderd vriendenkringen van musea actief met gemiddeld zeshonderd leden. In totaal waren er in 1994 zo'n 200.000 mensen lid van museum- en monumentenverenigingen.

Tabel 2 Vrijwilligerswerk binnen het culturele erfgoed rond 1990

	aantal	mensjaren
Monumenten	10.500	1.200
Musea	9.870	1.500
waarvan:		
direct in museum	6.070	1.050
via vriendenkring	3.800	450
Archeologie	900	100
Cultureel erfgoed (totaal)	21.000	2.800

Bron: NRIT (1994)

De ongeveer vijfhonderd particuliere monumentenorganisaties weten een bredere cirkel van belangstellenden te bereiken. Bijna de helft van deze organisaties (44 procent) staat als vereniging geregistreerd, met in totaal 77.000 leden. De overige (56 procent) zijn stichtingen, die gesteund worden door 55.000 donateurs en 14.000 abonnees van een periodiek (Hietbrink 1990). De monumentenorganisaties zetten zich in voor het 'levend houden' van monumenten: het openstellen voor een groot publiek. De organisatie van de jaarlijkse Open Monumentendag is hiervan het bekendste voorbeeld.

Een ander domein van het culturele erfgoed is de archeologie. In Nederland zijn circa negenhonderd vrijwilligers actief binnen de archeologische sector (NRIT 1994). Twee derde daarvan is aangesloten bij de koepelorganisatie Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN). De overige driehonderd vrijwilligers zijn merendeels werkzaam bij gemeentelijke archeologische diensten. Ook de groeiende groep amateur-archeologen maakt deel uit van de harde kern van de in archeologie geïnteresseerden. In 1993 waren drieduizend amateur-archeologen bij de AWN aangesloten. Daarnaast waren nog zo'n vierduizend amateur-

Tabel 3 Het aantal bezoeken en het aantal bezoekers aan archieven in Nederland en het gemiddeld aantal bezoeken per bezoeker

	1977	1980	1985	1990
bezoeken	185.000	248.000	324.000	429.000
bezoekers	63.000	87.000	109.000	156.000
gem. aantal bezoeken	2,94	2,85	2,97	2,75
schriftelijke inlichtingen	48.000	55.000	44.000	58.000

Bron: CBS (1993)

archeologen in ander verband georganiseerd (Van Ginkel 1993). In 1993 bedroeg het aantal archeologische verenigingen en werkgroepen 150 à 300 met in totaal naar schatting tienduizend leden (Schoorl e.a. 1993).

Rondom deze kern bevinden zich personen die regelmatig archeologische musea bezoeken. Van de musea met een uitsluitend archeologische collectie is het aantal bezoeken bekend. In het Museum van Oudheden werden in 1991 110.000 bezoeken afgelegd en in het Allard Pierson Museum 70.000. In 1991 waren er 33 musea met een archeologische afdeling die meer dan 16.000 bezoeken trokken (AIC 1992, 13). Uit deze cijfers is echter niet op te maken hoe groot de kringen van de regelmatige en de meer incidentele bezoekers zijn. Tot op heden ontbreken gegevens over de omvang van de belangstelling voor archeologie.

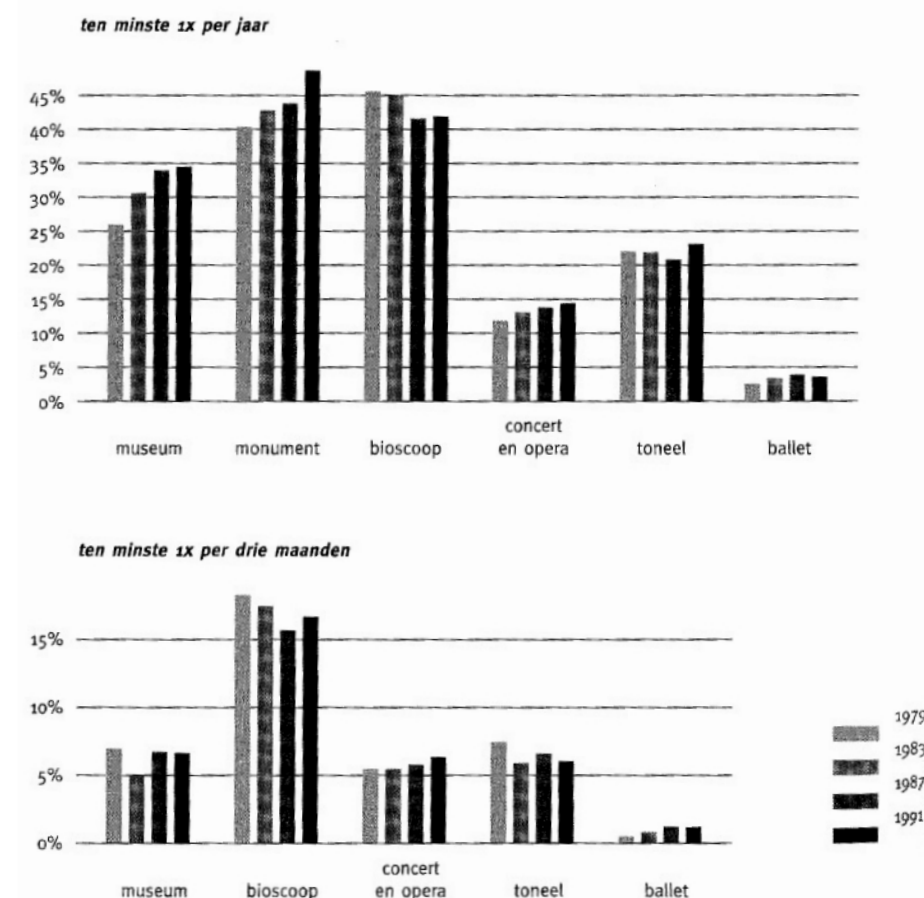
Ten slotte vormen ook de archieven een eigen cultureel domein. Ook hier beschikken we niet over gegevens uit bevolkingssurveys, maar wel zijn er gegevens van het CBS voorhanden. Recentelijk is tevens een uitgebreid publieksonderzoek gehouden onder archiefbezoekers (Driessen en Schoneveld 1993). Zowel het aantal bezoeken als het aantal bezoekers aan archieven is in dertien jaar meer dan verdubbeld, zoals blijkt uit tabel 3. Het gemiddelde aantal bezoeken dat een bezoeker in een jaar bracht, schommelde enigszins, maar veranderde nauwelijks. Het aantal verzoeken om schriftelijke inlichtingen steeg in dezelfde periode met bijna tien procent. Ook de archieven mogen zich dus verheugen in een toenemende publieke belangstelling.¹¹

De stijging in belangstelling voor culturele activiteiten heeft zich niet in alle cultuursectoren voorgedaan. In figuur 1 wordt de publieke belangstelling voor monumenten en musea vergeleken met de belangstelling voor bioscoop, klassieke concerten en opera, toneel en ballet. Daarbij is evenals in het voorgaande een onderscheid gemaakt tussen het percentage dat ten minste één keer per jaar en het percentage dat ten minste één keer per drie maanden een bezoek brengt.

De bioscoop was jarenlang de meest bezochte instelling. Maar in de jaren tachtig is het bevolkingsdeel dat monumenten bezoekt groter geworden dan het bevolkingsdeel dat naar de bioscoop gaat. Het percentage bioscoopbezoekers daalde zelfs licht, van 45 procent in 1979 tot 42,5 procent in 1991. Deze daling contrasteert met de stijging van het percentage monumenten- en museumbezoekers. Voor ballet en voor concerten en opera is de publieke belangstelling licht gestegen, respectievelijk van 2 naar 4 procent en van 12 naar 15 procent. De belangstelling voor toneel bleef even groot, namelijk 22 procent. Er gingen aanzienlijk meer mensen naar musea en monumenten dan naar ballet, naar toneel en naar concerten en opera.

Ook de frequentie van het bezoek aan monumenten is veranderd. Het aantal mensen dat monumenten vaker dan eenmaal per maand bezoekt, nam gedurende de jaren tachtig toe.¹² Het percentage Nederlanders dat gemiddeld één keer per maand monumenten bezichtigt, steeg van bijna 5 procent in 1979 tot bijna 7 procent in

Figuur 1 Bezoek aan musea, monumenten, bioscopen, concerten en opera, beroepstoneel en ballet (% van de bevolking van 12 jaar en ouder)

1991. Het frequente bezoek aan de andere culturele voorzieningen is in de jaren tachtig nagenoeg constant gebleven (SCP 1978, 1992, 1994; Knulst en De Haan 1995).

In de samenstelling van het publiek van monumenten hebben zich de afgelopen vijftien jaar enkele verschuivingen voorgedaan. Een vergelijking van de AVO-gegevens uit 1979 en 1991 (tabel 4) leert dat het percentage Nederlanders dat monumenten bezoekt is

gestegen van 41 naar 49. Het gemiddelde aantal bezoeken per monumentenbekijker is echter constant gebleven.¹³ Anders dan in 1979 bezochten in 1991 meer vrouwen dan mannen de monumenten. Zowel in 1979 als in 1991 behoorden mannen daarentegen vaker tot de frequente bezoekers dan vrouwen (respectievelijk 7,5 en 6,3 procent in 1991).

In 1979 telde de jeugd (van 12 tot 19 jaar) nog het grootste aandeel bezoekers, maar in 1991 vertoonden de 35- tot 49-jarigen de hoogste

Tabel 4 Bezoeking van monumenten in de twaalf maanden voorafgaande aan de enquête onder de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder (in percentage bezoekers en gemiddelde bezoekfrequentie aan monumenten per jaar), 1979-1991

	percentage participanten		gemiddeld aantal bezoeken	
	1979	1991	1979	1991
gehele steekproef	40,8	48,6	3,5	3,6
mannen	40,8	47,6	3,7	3,6
vrouwen	40,9	49,6	3,2	3,3
12-19 jaar	46,2	48,6	3,5	4,0
20-34 jaar	43,6	50,9	3,5	3,5
35-49 jaar	44,3	53,6	3,3	3,2
50-64 jaar	39,8	50,2	3,6	3,8
65 jaar	23,7	32,9	3,6	4,3
alleenstaand	33,9	48,2	4,3	4,3
paren zonder kind	39,8	50,0	3,7	3,6
ouders met kind	41,1	48,4	3,1	2,9
inwonend kind	44,2	46,0	3,5	3,9
Amsterdam e.o.	43,0	53,2	4,2	3,7
rest Randstad	42,5	51,2	3,5	3,6
rest Nederland	40,3	47,7	3,4	3,6
lo, vglo*	26,2	27,8	3,3	3,6
lbo, mavo	39,6	44,6	3,3	3,3
mbo, hbs, vwo	54,5	57,1	3,5	3,5
hbo, univ.	64,1	77,3	4,1	3,9

Bron: SCP (AVO '79, '91)

* verdeling naar opleidingsniveau voor personen van 18 jaar en ouder

deelname. Onder ouderen is de belangstelling voor monumenten sinds 1979 sterk gestegen, vooral bij mensen tussen de 50 en 64 jaar. In beide jaren bestond het publiek het minst vaak uit 65-plussers.

Hoewel relatief veel personen van tussen de 35 en 49 jaar monumenten bezichtigen, doen zij dat minder vaak dan mensen uit de andere leeftijdsgroepen. De 65-plussers die monumenten bezoeken, doen dat in 1991 vaker dan jongere mensen. Ook bij de geïnteresseerde jeugd nam de belangstelling toe: in 1979 bezochten jongeren gemiddeld 3,5 keer per jaar bezienswaardige gebouwen, en in 1991 gemiddeld bijna 4 keer.

Ook in de gezinssituatie hebben zich in de periode 1979-1991 veranderingen voorgedaan. Werden monumenten in 1979 nog het meest bezocht door mensen met kinderen, in 1991 bevonden zich relatief meer mensen zonder kind onder de bezoekers. De sterkste toename sinds 1979 is te vinden onder de alleenstaanden. Zij bezoeken relatief het vaakst monumenten: gemiddeld meer dan vier keer per jaar. Bij ouders met kinderen jonger dan 14 jaar heeft de toegenomen tijdsdruk mogelijk consequenties gehad voor de bezoekfrequentie van deze groep.

De geografische herkomst van bezoekers blijkt niet sterk samen te hangen met hun belangstelling voor monumenten. Wel is het

verschil in belangstelling tussen Amsterdammers, de rest van de Randstad en de rest van Nederland groter geworden dan in 1979, toen de belangstelling nog over het hele land gelijk was. In 1979 bezochten Amsterdammers gemiddeld vaker een monument dan mensen uit de rest van Nederland, maar dat verschil is in 1991 zo goed als verdwenen.

De grootste verschillen in het publiek blijken, net als bij museumbezoek, samen te hangen met het opleidingsniveau. In 1979 bezocht 64 procent van de groep met hbo of universiteit monumenten, tegenover slechts 26 procent van de laagopgeleiden. De belangstelling voor monumenten is in de jaren tachtig het meest gestegen onder de hoger opgeleiden. Daardoor is het verschil in bezoekpercentage tussen de laag- en de hoogopgeleiden verder toegenomen. Maar de verschillen in het aantal keren dat bezoekers uit de verschillende opleidingsgroepen naar monumenten gingen, zijn kleiner geworden: dat doen zij gemiddeld bijna even vaak.

Cultureel erfgoed als anker

De Nederlander staat niet bekend om zijn koestering van het verleden, zo analyseerde Heijne (1992) discussies over de Nederlandse identiteit: 'Het verleden wordt hier eenvoudig gesloopt, platgewalst, weggesaneerd, tradities worden het liefst alweer afgeschafte voordat ze goed en wel zijn ontstaan.' De hier gepresenteerde cijfers vragen echter om een bijstelling van dit beeld. Nederlanders tonen juist een groeiende belangstelling voor het verleden. En de vraag dringt zich op waar die toegenomen interesse vandaan komt. Waarom willen we het verleden bewaren? Vanwaar die gehechtheid aan collectieve of individuele *lieux de mémoires*?

De toegenomen belangstelling voor het lokale verleden kan als een tegenkracht gezien worden tegen de opmars van wat De Swaan (1990) het 'wereldcultuurstelsel' heeft genoemd,

waarin weinig plaats lijkt te zijn voor producten van eigen bodem. De laatste decennia hebben zich in hoog tempo allerlei veranderingen voltrokken, maar volgens Lübke (1983) kunnen mensen slechts een beperkt veranderingstempo verdragen. Om de herinnering aan een verloren verleden levend te houden omringen we ons in een snel veranderende wereld met 'souvenirs'. De veranderde omgang met producten uit het verleden, en dus ook ons culturele erfgoed, heeft een aantal aanwijsbare achtergronden.

Ten eerste is in Nederland, evenals in andere westerse landen, het zwaartepunt van de betaalde arbeid verschoven van industrie naar dienstverlening. Van de werkzame bevolking werkt tegenwoordig 70 procent in de dienstverlening (SCP 1994), waarvan 34 procent op het vlak van informatieverwerking en communicatie. Lichamelijke arbeid heeft plaatsgemaakt voor hoofdarbeid. Kennis, initiatief, communicatieve vaardigheden en persoonlijke inzichten zijn steeds belangrijker geworden. Reflectie, ideeën en ontwerpen zijn voor dit soort arbeid een belangrijke grondstof (Knulst 1995).

Ten tweede is de samenstelling van de beroepsbevolking veranderd. Door de toegenomen vraag naar hooggekwalificeerde arbeidskrachten zijn er steeds meer studerende en steeds minder (fulltime) werkende jongeren in de leeftijd tot 20 jaar.¹⁴ Steeds meer (gehuwde) vrouwen zijn gaan werken, terwijl veel ouderen en laaggeschoolden niet langer deelnemen aan het arbeidsproces. De meeste banen worden ingenomen door mannen én vrouwen die middelbaar of hoger onderwijs hebben gevolgd en die tussen de 20 en 50 jaar oud zijn (SCP 1992).

Ten derde is er een 'herverdelingsoperatie' geweest van betaald en onbetaald werk. Mannen kregen er huishoudelijke zorg bij, terwijl de werktijd van hun baan niet verminderde. Veel vrouwen namen een baan van twintig à dertig uur terwijl hun werk thuis niet evenredig verminderde. Daardoor hebben vrouwen én

mannen het, vooral tussen hun 30e en 45e jaar, drukker gekregen. De naoorlogse generaties zijn aan hun diverse verplichtingen gemiddeld vier à vijf uur per week meer kwijt dan hun ouders, die zich twintig jaar geleden meestal nog op één taak, betaald dan wel onbetaald werk, konden toelagen (SCP 1992). Die veranderingen hebben invloed gehad op de hoeveelheid vrije tijd. Hoewel de gemiddelde jaarlijkse arbeidsduur van werkenden is afgenomen, hebben zij steeds vaker substantiële nevenverplichtingen op het gebied van cursussen, huishouding en de verzorging van kinderen. Zij die voorheen onbetaalde arbeid op zich namen, zijn steeds meer toegetreden tot het arbeidsproces zonder een even groot deel van hun onbetaalde werk af te stoten. Al met al betekent dit voor de meeste mensen een afname van het aantal vrij beschikbare uren (SCP 1992, 285-292).¹⁵ Doordat vooral het beter opgeleide deel van de bevolking meer is gaan werken, en mensen met een lagere opleiding en mensen van 50 jaar en ouder meer vrije tijd hebben gekregen, is de verdeling van werk en vrije uren over de bevolking sinds de jaren zeventig ongelijker geworden.

Ten slotte zorgde de toegenomen welvaart ervoor dat consumptiegewoonten als autorijden, vakanties, buitenshuis eten en audiovisuele apparatuur toegankelijk zijn geworden voor het merendeel van de bevolking (SCP 1992, 329-341). Daardoor hebben burgers hun ‘productiviteit’ als actieve cultuurconsument kunnen opvoeren.

Deze maatschappelijke veranderingen hebben voor individuen geleid tot veranderingen in culturele kennis, beschikbare vrije tijd en financiële middelen. De verlenging van de schooltijd heeft velen de gelegenheid geboden om hun culturele kennis te vergroten, waardoor hun belangstelling en waardering voor cultuurhistorische objecten groeiden.

Toegenomen vrije tijd bleek veelal een stimulans voor bezoek aan cultuurhistorische objecten. De gestegen welvaart schiep mogelijkheden om er vaker op uit te trekken, ook voor bezoek aan bijvoorbeeld kastelen, oude kerken of musea.

Momenteel leven we in de zogenoemde postindustriële samenleving. De massale omarming van individuele vrijheden en mogelijkheden hebben niet alleen geleid tot vele nieuwe waarheden, maar ook tot een fragmentatie van morele opvattingen. Maar nog steeds, ook in deze verwarde wereld, heeft ieder mens mentaal houvast nodig, we zouden dat identiteit kunnen noemen. Het culturele erfgoed kan mensen ervan bewust maken dat ze deel zijn van tradities, dat ze ergens bij horen en dat er uit het verleden zaken zijn die waardevol genoeg zijn om inspiratie te blijven bieden.

Noten

1. Dit artikel is gebaseerd op *Het gedeelde erfgoed: een tussentijds rapport* (Jos de Haan, SCP werkdocument, 1995) en maakt deel uit van een reeks van onderzoeken die het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) op verzoek van het ministerie van OCenW verricht. Deze reeks, aangeduid met *Het culturele draagvlak*, bouwt voort op onderzoek naar cultuurparticipatie in Nederland dat reeds geruime tijd door het SCP wordt uitgevoerd. Naast onderzoek naar participatievormen op het terrein van cultuurbeheer (i.e. musea, monumenten, archeologie en archieven) omvat dit project overeenkomstige participatiestudies op het terrein van media en letteren en op dat van de kunst. Ik dank Andries van den Broek voor zijn commentaar op dit artikel en Annemoon van Hemel voor de prettige samenwerking in de redactiefase.
2. Soms worden ook minder tastbare zaken als taal en tradities, oude muziek en klassiek toneel tot dat erfgoed gerekend. We leggen ons hier evenwel toe op de belangstelling voor het culturele erfgoed voorzover het materiële overblijfselen betreft.
3. De monumentenzorg door organisaties en de rijksoverheid is onlangs beschreven door Lansink (1996).
4. Van de driehonderd kastelen in Nederland zijn er ruim honderd regelmatig opengesteld. Een kleine honderd kastelen zijn niet te bezoeken omdat ze particulier

- bewoond worden. Ook voor andere typen monumenten geldt dat slechts een beperkt deel van binnen te bezichtigen is.
5. Voor publieksonderzoek bij monumentenbezoekers geldt, net als voor de statistische tellingen, dat het alleen zinvol is uit te voeren bij die monumenten die een afgebakend publiek hebben en waarvan verondersteld kan worden dat bezoek uit cultuurhistorische interesse plaatsvindt.
 6. Dat bepaalde monumenten beschermd zijn en op welke wijze zij beschermd zijn, zal veel belangstellenden ontgaan. Het onderscheid tussen beschermd en onbeschermd monument zal hen wellicht ook niet interesseren.
 7. In de AVO's is wel gevraagd naar bezoek aan musea, tentoonstellingen en monumenten, maar niet naar bezoek aan archieven of archeologische presentaties. Over monumentenbezoeking is de volgende vraag gesteld: ‘Bent u de afgelopen twaalf maanden wel eens naar bezienswaardige gebouwen (zoals kastelen), dorpen, stadsdelen geweest?’ Indien de vraag met ja beantwoord is, luidt de vervolgvraag: ‘Hoe vaak doet u dat ongeveer?’. De antwoordcategorieën zijn: ‘1x per week of vaker’, ‘1 tot 3x per maand’ en ‘minder dan 1x per maand’.
 8. Het aantal bezoekers van de jaarlijkse Open Monumentendag verdubbelde in de periode 1987-1990 van 350.000 tot 700.000.
 9. Deze gegevens hebben overigens uitsluitend betrekking op de officieel geregistreerde monumenten. Het NRIT trekt de voorzichtige conclusie dat bij de jonge bouwkunst (na 1850) relatief minder vrijwilligers betrokken zijn.
 10. Het percentage vrijwilligers is in de jaren '80 gestegen van 23 in 1980 tot 53 in 1990 (CBS 1993). Het aandeel in de mensjaren arbeid steeg in dezelfde periode van 7 naar 20 procent.
 11. Waar gaat die belangstelling naar uit? In 1990 kwam het merendeel (53 procent) voor genealogisch onderzoek (uitzoeken van een stamboom). Verder kwam 22 procent voor het verrichten van ander onderzoek en 13 procent voor ambtelijke informatie (CBS 1993). Ongeveer 90 procent van de amateur-historici annex archiefbezoekers bestudeert de eigen woonplaats, veelal ‘uit behoefte aan herkenning van de eigen wortels’ (interviewcitaat uit Driessen & Schoneveld 1993, 29). Deze amateur-historici zijn vooral cultuurhistorisch geïnteresseerd. Dit in tegenstelling tot bezoekers van bijeenkomsten over lokale en regionale geschiedenis, die vooral komen om te horen hoe het ‘vrüger’ was (idem, 30).
 12. De beschikbare gegevens staan niet toe dat voor het bezichtigen van monumenten een onderscheid wordt gemaakt tussen personen die dat vaker dan één keer per drie maanden doen en personen die dat minder vaak doen. Daarom zijn de gegevens niet in de grafiek opgenomen.

Jos de Haan

was in 1996 als onderzoeker verbonden aan het Sociaal en Cultureel Planbureau en werkte aan de uitvoering van een reeks onderzoeken aangeduid met *Het Culturele Draagvlak*.

13. Het gemiddelde aantal bezoeken aan monumenten bedroeg 1,4 in 1979 en 1,7 in 1991. In deze frequentiecijfers is informatie over zowel participanten als non-participanten verwerkt. Omdat apart beschreven wordt welk deel van de bevolking een bezoek heeft gebracht aan een monument, zijn hier telkens de gemiddelde bezoekfrequenties vermeld van de participanten, dat wil zeggen van degenen die feitelijk één of meer monumenten bezochten. Het gemiddelde aantal bezoeken van participanten bedroeg 3,5 in 1979 en 3,6 in 1991.
14. Terwijl elke nieuwe lichting van leerlingen in de naoorlogse periode weer wat langer naar school ging dan de voorgaande, heeft die ontwikkeling zich vanaf de generatie van 1955 en met de introductie van de Mammoetwet in een hogere versnelling voorgedaan (SCP 1994, 317-319).
15. ‘Vrije uren’ hebben betrekking op het deel van de week dat resteert na aftrek van alle verplichtingen aan arbeid, onderwijs of huishoudelijke zorg en ook na aftrek van de tijd voor nachtrust, maaltijden en andere persoonlijke verzorging.

Literatuur

- AIC (1992) *Archeologische Almanak: wie, wat en waar in de Nederlandse archeologie*. Abcoude: Uitgeverij Uniepers.
- CBS (1993) *Jaarboek cultuur 1993*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Driessen, F.M.H.M. en M.C. Schoneveld (1993) *Bezoekers van de Rijksarchieven*. Rijswijk/Utrecht.
- Canzeboom, H. (1982) *Beleving van monumenten I; een onderzoek naar herkenning, waardering en bezichtiging van monumenten in de binnenstad van Utrecht*. Utrecht: RUU, Vakgroep Theorie en Methodologie van de Sociologie.
- Canzeboom, H. en F. Haanstra (1989) *Museum en publiek: een onderzoek naar ontwikkelingen in publiek en publieksbenadering in de Nederlandse musea door middel van heranalyse van bestaande publieksgegevens en heronderzoek van educatieve medewerkers*. Rijswijk: WVC.
- Ginkel, E. van (1993) ‘Belangstellende leken gevraagd; Archeologie in Nederland en het publiek’. In: *Westerheem*, jrg. 42, nr. 5, 241-251.
- Haan, J. de (1995) *Het gedeelde erfgoed: een tussentijds rapport*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau (werkdocument).
- Heijne, B. (1992) ‘Zo was het en zo is het niet meer’. In: *NRC Handelsblad*, 24 april.
- Hietbrink, S. (1990) ‘Bundeling van kracht en kennis: particuliere cultuurzorg en monumentenbescherming 1940-1990’. In: *De hulpbehoevende mecenas: particulier initiatief, overheid en cultuur, 1940-1990*; C.B. Smithuizen (red.). Amsterdam/Zutphen: Boekmanstichting/Walburg Pers, 189-245.
- Knulst, W.P. (1989) *Van vaudeville tot video: een empirisch-*

- theoretische studie naar verschuivingen in het uitgaan en mediagebruik sinds de jaren vijftig*. Alphen aan den Rijn: Samson (SCP Sociale en Culturele Studies, nr. 12.)
- Knulst, W.P. (1995) *Podia in een tijdperk van afstandsbediening: onderzoek naar achtergronden van veranderingen in de omvang en samenstelling van het podiumpubliek sinds de jaren vijftig*. Den Haag: VUGA. (SCP Cahier 117.)
- Knulst, W.P. en J. de Haan (1995) 'Deelname aan kunst en cultuur'. In: *Handboek cultuurbeleid*. Den Haag: VUGA, I.11-1-39.
- Lansink, L. (1996) '275 miljoen extra voor monumentenzorg: absoluut minimum en te weinig voor kerken'. In: *Boekmancahier*, jrg. 8, nr. 27, maart, 10-26.
- Lübbe, H. (1983) 'Der Fortschritt und das Museum'. In: *Dilthey Jahrbuch*, Band I, Göttingen: Frith Rodi, 39-56.
- NRIT (1994) *Vrijwilligerswerk in toerisme en cultureel erfgoed; verkennende studie naar de relaties en kansen voor de toekomst*. Breda.
- Schoorl, F.F.J., R.R. Knoop en G.L. Wieberdink (1993) 'Archeologie'. In: *Handboek cultuurbeleid*. Den Haag: VUGA, II.13A-1-32.
- SCP (1978) *Sociaal en cultureel rapport 1978*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- SCP (1992) *Sociaal en cultureel rapport 1992*. Den Haag: VUGA.
- SCP (1994) *Sociaal en cultureel rapport 1994*. Den Haag: VUGA.
- Swaan, A. de (1990) 'Alles is in beginsel overal (maar de Mosselman is nergens meer): over het internationaal cultuurstelsel en het nationaal cultuurbeleid'. In: *Boekmancahier*, jrg. 2, nr. 6, december, 328-343.

Bibliografische gegevens

Haan, J. de (1996) 'Monumenten hebben de toekomst: de samenstelling van het groeiende publiek van cultureel erfgoed'. In: *Boekmancahier*, jrg. 8, nr. 29, 329-339.